

ΚΟΡΩΝΑ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΈΝΑ ΟΠΤΙΚΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΌΘΩΝΑ

ΤΩ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΟΘΩΝΙ ΤΩ Λ΄.

ΕΤΑΙΣΜΟΝΕΙΣ.

Πτωκτικὴ ἐν πινάκισι βίβλου ποικίλης Σοφολόγος
Ἀμπτύκος εἶδος, περιβίαις τε αἱ ἕλλησιν ἀνδάν,
Παριδίον προτάλοις, τὸς πατρίων τῆς αἰρή,
Ἄνθετο τῆς δε θεμορσόνης μεδίοντι ΟΘΩΝΙ
Ἀμρόσιον, Βασιλεῖτ' ἀγαθῷ, κρατερῶτ' αἰχμητῆ
Ναίριτος Δαίμας
Ὅπιδος αἰρμος.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το όνομα του Νεόφυτου Δούκα (1760-1845), το συνδέουμε συνήθως με τη θεματική του γλωσσικού ζητήματος, ανακαλώντας τις αρχαϊστικές και συντηρητικές γλωσσικές απόψεις του. Λίγα γνωρίζουμε για τον ποιητή Νεόφυτο Δούκα και ακόμη λιγότερα για το οπτικό του εγκώμιο στον νεαρό βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα (Otto Friedrich Ludwig von Wittelsbach, 1815-1867).

Τι σημαίνει όμως οπτική ποίηση; Με την ευρεία σημασία του όρου, οπτικά ποιήματα είναι απλώς κείμενα στα οποία το οπτικό στοιχείο έχει μια συστατική λειτουργία: η εικόνα προσθέτει στο κείμενο σύμβολα και σημασίες, κάποτε σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην μπορεί πλέον να γίνει λόγος για ποίηση, αλλά για (εικαστική) τέχνη. Ένα είδος οπτικής ποίησης είναι

τα λεγόμενα σχηματικά ποιήματα. Εδώ το κείμενο μορφοποιείται σε συγκεκριμένο σχήμα. Αν συνδεθεί με το είδος της πανηγυρικής ποίησης, το οπτικό ποίημα γίνεται σχηματικό εγκώμιο. Το ποίημα του Νεόφυτου Δούκα για τον Όθωνα μπορεί να χαρακτηριστεί, όπως θα δείξω στη συνέχεια, σχηματικό εγκώμιο.

Υστερα από μια σύντομη παρουσίαση της έκδοσης του ποιήματος και του ιστορικού της πλαισίου, θα επικεντρωθώ στην ιστορική στιγμή της παραγωγής του και θα εξετάσω τη λειτουργία, το περιεχόμενο και τη μορφή του ποιήματος, χρησιμοποιώντας συγκρίσιμα παραδείγματα.

Α) ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το ποίημα περιλαμβάνεται στην έκδοση των δραμάτων του Σοφοκλή (Δούκας: *Σοφοκλής*, τ. 1, βλ. εικ. 2), τυπωμένα το 1834¹ στο τυπογραφείο που διηύθυνε ο τότε 24χρονος Ανδρέας Κορομηλάς (1810/11-1858). Ο ίδιος ο Νεόφυτος Δούκας είχε μάλιστα παροτρύνει τον Κορομηλά να ιδρύσει το τυπογραφείο, το οποίο σε πρώτη φάση υποστήριζε και οικονομικά.² Η έκδοση των δραμάτων του Σοφοκλή είναι, άλλωστε, από τις πρώτες εκδόσεις του Κορομηλά, στις οποίες ανήκουν και άλλοι κλασικοί συγγραφείς, όπως ο Ευριπίδης (Δούκας 1834) και ο Όμηρος (Δούκας 1835).

Αξίζει σε αυτό το σημείο να σταθούμε στον ρόλο του τυπογράφου ως ενεργού συντελεστή στη διαμόρφωση της οπτικής ποίησης. Η συμβολή του τυπογράφου στο σχεδιασμό της τυπογραφικής σελίδας έχει αποφασιστική σημασία για την έκδοση σχηματικής ποίησης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα σχηματικών ποιημάτων της εποχής του γερμανικού μπαρόκ που διακοσμούν επετειακά δημοσιεύματα του σωματίου των τυπογράφων· σε πολλές περιπτώσεις το πρώτο έντυπο ενός τυπογραφείου ήταν ένα οπτικό ποίημα.³ Η στενή συνεργασία τεχνικής του εκδότη και τέχνης του ποιητή είναι αυτονόητη,

¹ Σε αυτόν τον τόμο περιλαμβάνονται τα έργα: *Αίας Μαστιγοφόρος*, σ. 1-98, *Ηλέκτρα*, σ. 99-205, *Οιδίπους Τύραννος*, σ. 206-317. Τα κείμενα των τραγωδιών του Σοφοκλή μαζί με τα περικείμενά τους μεταφέρονται πανομοιότυπα από την έκδοση των Böckh/Boissonade (1818). Ο Δούκας φαίνεται ότι πρόσθεσε απλώς ορισμένες επεξηγηματικές σημειώσεις.

² Το τυπογραφείο του Κορομηλά στην Αίγινα συνδέεται άμεσα με τον Νεόφυτο Δούκα, ο οποίος αναλαμβάνει όχι μόνο τη χρηματοδότηση, αλλά και τις πρώτες εκδόσεις, υποσχόμενος τυπογραφικές εργασίες για πέντε χρόνια (βλ. Σκλαβενίτης 2000: 206). Ο Δούκας, μην βρίσκοντας κατάλληλο τυπογραφείο για να εκδώσει τα βιβλία του, αποφάσισε να υποστηρίξει τον νέο Κορομηλά. Στο τυπογραφείο του τυπώνει μια σειρά σχολικά βιβλία και εκδόσεις κλασικών συγγραφέων με σημειώσεις και παραφράσεις. Το πρώτο έντυπο του τυπογραφείου Κορομηλά είναι η αγγελία των επικείμενων εκδόσεων του Δούκα (1834). Ως το 1839 εκδίδονται 14 έργα σε 29 τόμους, και εννιά ακόμη βιβλία άλλων συγγραφέων και επιμελητών. Μετά τη μεταφορά του τυπογραφείου στην Αθήνα (που είχε ήδη αρχίσει το 1835), τυπώνονται άλλα τέσσερα έργα του Δούκα, τέλος το 1845 τυπώνεται η αγγελία θανάτου του. Οι έξυπνες επιχειρηματικές κινήσεις του Κορομηλά, η υψηλή ποιότητα των υπηρεσιών του και οι καλές σχέσεις του με τις αρχές ήταν το μυστικό της επιτυχίας του ως τυπογράφου. Για το τυπογραφείο του Κορομηλά στην Αίγινα, βλ. Σκλαβενίτης (2000: 205-208).

³ Βλ. για παράδειγμα Struve, P. H. (1741): «Ehrengedächtnis der... Buchdruckerkunst», *Der so nöthig als nützlichen Buchdruckerkunst und Schriftgießerey*, Μέρος 3, Λειψία, πίνακας II., σ. 72. Το κείμενο τυπώνεται και

καθώς η δεξιότητα και οι γνώσεις του τυπογράφου είναι απαραίτητες για να πάρει το κείμενο μια συγκεκριμένη μορφή πάνω στη σελίδα.

Αντίστοιχα παραδείγματα, αν και λιγότερο γνωστά, απαντούν και στον ελληνικό χώρο: έτσι, το τυπογραφείο του Κωνσταντίνου Τόμπρα στις Κυδωνιές εγκαινίασε τη λειτουργία του, το 1819, με την εκτύπωση ενός σχηματικού ποιήματος σε μονόφυλλο (βλ. εικ. 3).⁴ Πρόκειται για μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη προς τον μητροπολίτη Εφέσου Διονύσιο Καλλιάρχη, ο οποίος υποστήριζε ηθικά και οικονομικά την Ακαδημία και το τυπογραφείο της. Η ωδή της Καΐρη δεν φαίνεται να είχε εξαρχής τη μορφή στήλης· το τελικό σχήμα ήταν αποτέλεσμα της επέμβασης του Κωνσταντίνου Τόμπρα.⁵

Ο Κορομηλάς και ο Τόμπρας έχουν και ένα άλλο κοινό στοιχείο: και οι δυο είχαν παραγγείλει τα πιεστήρια και τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία τους από τα εργοστάσια Didot στο Παρίσι. Η σχέση του τυπογράφου με το εγκώμιο του ηγεμόνα διαφαίνεται και στο πρόσωπο του ίδιου του Firmin Didot, ο οποίος είχε σχεδιάσει μια ειδική γραμματοσειρά, την επονομαζόμενη «Romain de L'Empereur», με αφορμή τη στέψη του Ναπολέοντα το 1804. Αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν εντέλει μόνο για τα επίσημα έγγραφα που είχαν σχέση με την τελετή της στέψης. Στις περιπτώσεις του Τόμπρα και του Κορομηλά, το οπτικό ποίημα λειτουργεί ως τεκμήριο δεξιοτεχνίας του στοιχειοθέτη και πιστοποιητικό ποιότητας του νεοσύστατου τυπογραφείου. Από αυτή την άποψη, τα οπτικά ποιήματα, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της ελληνικής τυπογραφίας, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για την ιστορία του τύπου⁶.

Β) ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΝΑΥΣΜΑ

Ο Νεόφυτος Δούκας, γνωστός για τη διδασκαλία και την εκδοτική του δραστηριότητα, παλαιό μέλος της «Φιλικής Εταιρείας», ήταν την εποχή εκείνη Αρχιμανδρίτης και διευθυντής του ορφανοτροφείου της Αίγινας, απ' όπου απηύθυνε τον πανηγυρικό του στον Όθωνα. Ο «Λόγος προς τον μεγαλειότατον βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα» (σ. α'-ι') ακολουθεί το ποίημα και χρονολογείται από τον ίδιο τον Δούκα στις 15 Μαΐου 1833· αναρωτιέται κανείς αν ο ίδιος ο Όθωνας βρισκόταν στο ακροατήριο.

Προκειμένου να ανιχνεύσουμε τις σύγχρονες πηγές, πρέπει να λάβουμε υπόψη την

στον κατάλογο οπτικής ποίησης των Adler/Ernst (1987: 55-56).

⁴ Βλ. Παναγιωτόπουλος, Β. (1963/4): «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον [Μητροπολίτη] Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», *Ο Ερανιστής*, τχ. 6, σ. 235-237.

⁵ Η Ευανθία Καΐρη χρησιμοποιεί αυτούσιους ορισμένους στίχους από το εγκώμιο του Άνθιμου Κομνηνού προς τον Μητροπολίτη Εφέσου Διονύσιο Καλλιάρχη, «Ωδή. Εις τον σεβασμιότατον Γέροντα άγιον Εφέσου και εις τον Μεταφραστήν», Κούμας, Κ. Μ. (1814): *Βειλάνδου Αγάθων. Μεταφρασθείς από την Γερμανικήν γλώσσαν υπό Κ. Μ. Κούμα*, τ. 1, Βιέννη, [σ. 7-8]. Βλ. Παναγιωτόπουλος (1963/4: 237): «Οι περισσότεροι από τους είκοσι στίχους της ωδής είναι απόφρες σχεδόν φράσεις από την αφιέρωση του Κούμα».

⁶ Για τη σημασία των σχηματικών ποιημάτων, βλ. Μαστορίδης (1999): *CASTING THE GREEK NEWSPAPER: A STUDY OF THE MORPHOLOGY OF THE EPHEMERIS FROM ITS ORIGINS UNTIL THE INTRODUCTION OF MECHANICAL SETTING*, σ. 71.

απόκλιση Ιουλιανού και Γρηγοριανού ημερολογίου, δεδομένου ότι οι μεν βαυαρικές πηγές ακολουθούν το Γρηγοριανό ημερολόγιο, ενώ οι ελληνικές το Ιουλιανό (που ήταν σε χρήση ως το 1924). Για τις βαυαρικές πηγές, η αντίστοιχη ημερομηνία θα είναι, κατά συνέπεια, η 27η Μαΐου 1833. Πράγματι, σύμφωνα με τη γερμανική εφημερίδα *Münchener Conversationsblatt*, εκείνη την ημέρα ο βασιλιάς φαίνεται πως έκανε μια σύντομη στάση στην Αίγινα.⁷

Τον Μάιο 1833, ένα μήνα περίπου μετά την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο, ο αδερφός του, ο πρίγκιπας και μελλοντικός βασιλιάς της Βαυαρίας Μαξιμιλιανός Β΄, αποφάσισε απρόσμενα να τον επισκεφτεί. Για να επιδείξει στον αδερφό του το νέο του βασίλειο, ο Όθωνας οργάνωσε τότε ένα ταξίδι στην Αθήνα, σκοπεύοντας παράλληλα να εξετάσει τη δυνατότητα μετατροπής αυτής της πόλης σε μελλοντική πρωτεύουσα του βασιλείου. Μετά την πανηγυρική υποδοχή τους στην Αθήνα, τα δυο αδέρφια τράβηξαν διαφορετικούς δρόμους: ο Μαξιμιλιανός έφυγε για την Κωνσταντινούπολη, στο πλαίσιο ενός μεγαλύτερου ταξιδιού του στην Ανατολή, ενώ ο Όθωνας επέστρεψε για να γιορτάσει τα γενέθλιά του, την 1^η Ιουνίου, στο Ναύπλιο, όπου οργανώθηκαν μια μεγάλη γιορτή και – καθώς σημειώνουν οι πηγές– μεγαλοπρεπείς χοροί. Για να κερδίσει χρόνο, ο Όθωνας άφησε το στρατιωτικό άγημα να κινηθεί από τη στεριά, ενώ ο ίδιος διάλεξε τον θαλάσσιο δρόμο, ώστε να κάνει στάση στην Αίγινα, την Ύδρα και τις Σπέτσες, προφανώς για να καθυστερήσει το ταξίδι του και να φθάσει στο λιμάνι του Ναυπλίου την παραμονή των γενεθλίων του.

Ότι ο Δούκας δεν είχε συνθέσει το εγκώμιό του *ad libitum*, αλλά θα το είχε πιθανότατα συντάξει με αφορμή την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, υπολογίζοντας σε μια ενδεχόμενη επίσκεψη του νεαρού βασιλιά στην Αίγινα, προκύπτει μεταξύ άλλων από τη μετρικά φιλόδοξη δομή του ποιήματος. Άλλωστε, τα δύο σχολεία της Αίγινας (το κεντρικό σχολείο και το ορφανοτροφείο) ήταν από τα σημαντικότερα ιδρύματα εκείνης της εποχής, και μια επιτόπια επίσκεψη του Όθωνα θα ήταν, σε κάθε περίπτωση, αναμενόμενη.⁸ Στο ορφανοτροφείο της Αίγινας, το οποίο ιδρύθηκε από τον Καποδίστρια για να φιλοξενήσει τα ορφανά του Αγώνα, ο Δούκας είχε δωρίσει μεγάλο αριθμό βιβλίων, που στάλθηκαν από το Βουκουρέστι, δημιουργώντας έτσι μια αξιόλογη βιβλιοθήκη –τη βάση της μετέπειτα Γεννάδειου–, γνωστή σε κάποιους ταξιδιώτες, αν και όχι πάντα προσβάσιμη.⁹

⁷ Βλ. τα γράμματα ενός στρατιώτη, μέλος του αγήματος, που δημοσιεύονται στη γερμανική εφημερίδα *Münchener Conversations-Blatt* (25.9.1833, τχ. 260, σ. 1040). Η δημοσίευση της αλληλογραφίας των στρατιωτών δεν ήταν κάτι ασυνήθιστο. Στο κρατικό και πολεμικό αρχείο της Βαυαρίας διασώζονται πολλά ημερολόγια στρατιωτών, που αποτελούν εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και ελάχιστα διερευνημένες μαρτυρίες της εποχής (βλ. την εργασία της Κυριακής Κουκουράκη 2009: *Interkulturelle Beziehungen am Beispiel von Bayern und Griechen unter Otto I.*, Αμβούργο).

⁸ Για τα δύο σχολεία και τη λειτουργία τους βλ. Αλέξης Δημαράς (1974): *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. 1, Αθήνα.

⁹ Για μια πολύ παραστατική περιγραφή του ορφανοτροφείου και του νησιού γενικά, βλ. τα «Γράμματα ενός Ρώσου ταξιδιώτη από την Ελλάδα» („Briefe eines russischen Reisenden aus Griechenland“, 1833) στην εφ. *Das*

Επομένως, η ημέρα εκφώνησης του λόγου, άρα και του ποιήματος, μπορεί να τοποθετηθεί με αρκετή ασφάλεια στις 15 ή 27 –ανάλογα με το ημερολόγιο– Μαΐου 1833. Ο λόγος και το ποίημα θα τυπωθούν λίγους μήνες αργότερα, το 1834. Καθώς το ποίημα δεν είναι χρονολογημένο, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως γράφτηκε ανεξάρτητα από το λόγο, νωρίτερα ή απλώς με την ευκαιρία της έκδοσης. Ωστόσο, η διακειμενική εγγύτητα λόγου και ποιήματος, όπως θα δείξω και στη συνέχεια, υποδηλώνουν τη χρονική ταύτιση των κειμένων.

Όταν ο Όθωνας αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο, τον Φεβρουάριο 1833, τον υποδέχθηκαν πανηγυρικά, ως νέο ηγεμόνα, με γιορτές και εγκώμια. Η ποιητική παραγωγή της εποχής επικεντρώθηκε επί μήνες στο γεγονός αυτό:

«Έρχεσαι... κ' ενώπιόν σου οι λαοί κινούνται όλοι·
όλοι σε πανηγυρίζουν... άεργος θα στέκω μόνος;
Βασιλεϋ, σε φέρω δάφνας δροσεράς του Ελικώνος»

(Α. Σούτσος, *Το Πανόραμα της Ελλάδος*, τ. 1, σ. 78).¹⁰

Το γνωστό ποίημα του Αλέξανδρου Σούτσου εντάσσεται σε μια μακρά σειρά εγκωμίων προς τον νεαρό βασιλιά, γραμμένων σε διάφορες περιστάσεις¹¹. Έναν σημαντικό αριθμό εγκωμίων συνέταξε και ο Αναστάσιος Γεωργιάδης-Λευκίας,¹² μαθητής –όπως και ο Δούκας– του Λάμπρου Φωτιάδη.¹³ Πολλά από τα εγκώμια αυτά επιδεικνύουν αρχαιοπρέπεια:

Ausland: Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, τχ. 261 (18.9.1833), τχ. 267 (25.9.1833), τχ. 268 (25.9.1833) και τχ. 269 (26.9.1833). Ο ανώνυμος Ρώσος ταξιδιώτης βεβαιώνει πως η βιβλιοθήκη δεν ήταν προσβάσιμη παρά μόνο με τη συγκατάθεση του Αρχιμανδρίτη. Για το ορφανοτροφείο στα χρόνια του Καποδίστρια βλ. *Η Αιγυψία*, 1831, τχ. 1, σ. 33-37.

¹⁰ Το ποίημα έχει τίτλο: «Προς την Α. Μ. τον βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα (τον Ιανουάριον του 1833)». Ενδιαφέρον έχει και το σημείο στο οποίο ο Σούτσος συμβουλεύει τον Όθωνα να ακολουθήσει το παράδειγμα του πατέρα του Λουδοβίκου Α', που δεν προώθησε απλώς τις τέχνες στο βασιλείο του, αλλά κόμισε και ο ίδιος δάφνες (βλ. σ. 82, πβ. τ. 2, σ. 68). Έπειτα ο Σούτσος σημειώνει πως τα ανδραγαθήματα των αρχαίων ηρώων επέζησαν στην ιστορία μέσω της ποίησης. Ως παράδειγμα αναφέρει την εξιστόρηση των πράξεων του Έκτορα και του Αχιλλέα από τον Όμηρο (βλ. σ. 83).

¹¹ Βλ. λ.χ. Λουκάς, Κωνσταντίνος. *Ωδή του Έλληνα προς την Α. Μ. τον βασιλέα της Ελλάδος / Ποιηθείσα παρά Κωνσταντίνου Λουκά*. 1833· Ράμφορ, Κωνσταντίνος. *Λόγος συντεθείς υπό Κ. Ράμφορ και εκφωνηθείς υπό του ιδίου εις την καθεδρικήν εκκλησίαν της Αιγίνης, κατά την αξιομνημόνευτον ημέραν της 20 Μαΐου 1835 καθ' ο μερ. βασιλεύς της Ελλάδος Όθων έλαβε τας ηνίας του κράτους. / Φιλοτίμω δαπάνη του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Αιγίνης κυρίου Σαμουήλ*. 1835· Ασωπίος, Κωνσταντίνος, *Ωδή εις την πεντεκαιικοσητηρίδα εορτήν των αισίων γάμων του μεγαλειωτάτου της Ελλάδος βασιλέως Όθωνος και της βασιλίσσης Αμαλίας (κατά τα μέτρα της Η' των Ολυμπιονικών Πινδάρου). / Υπό του σοφού Κ. Ασωπίου. Παραφρασθείσα χάριν κατανοήσεως των πολλών και ωφελείας των νέων σπουδαστών της γλώσσης, υπό Δ. Σ. Α., 1862.*

¹² Ο Αναστάσιος Γεωργιάδης-Λευκίας συνέθεσε εγκώμιο προς την Μαρία Παυλώβνα της Ρωσίας (*Ειδύλλιον εγκωμιαστικόν εις την αυτής αυτοκρατορικήν υψηλότητα κυρίαν κυρίαν Μαρίαν Παυλώβναν μεγάλην ηγεμονίδα πασών των Ρωσσιών, ηγεμονίδα κληρονόμον της Σαξονοβειμαρικής ηγεμονίας κτλ. κτλ. Κατά την αίσιον και χαρμόσονον των Αυτής γενεθλίων πανήγυριν*, 1806, Ιένη), · επίσης ένα ειδύλλιο για τον Λουδοβίκο Α' (*Ειδύλλιον πανηγυρικόν: Κατά την εν Αθήναις γενομένην τη ΙΒ'. Οκτωβρίου (Ν.Ε.) εορτήν, χάριν της εν ημισεία πεντηκονταετηρίδι από του ιερού γάμου ευτυχούς συμβιώσεως του Γαληνοτάτου και Κραταιωτάτου Βασιλέως της Βαυαρίας. Λουδοβίκου του Α' και της Γαληνοτάτης Βασιλίσσης Θειρεσίας*, 1835, Αθήνα) και μία σαφική ωδή (*Ωδή Σαφική: ως εκ της Ελλάδος κατά την ευτυχί εις Αθήνας άφιζιν του γαληνοτάτου Βασιλέως της Βαυαρίας Λουδοβίκου του πρώτου*, 1835, Αθήνα).

¹³ Ο Αναστάσιος Γεωργιάδης-Λευκίας σπούδασε στο Βουκουρέστι το 1797-1802 κοντά στον Λάμπρο Φωτιάδη, βλ. Camariano-Cioran (1974: 293).

είναι γραμμένα σε αρχαίο μέτρο και σε αρκετές περιπτώσεις, όχι απλώς στην καθαρεύουσα, αλλά σε αρχαίες διαλέκτους.¹⁴ Το κλασικιστικό ύφος των ποιημάτων αποτελεί αναμφίβολα τεκμήριο αρχαιογνωσίας των ποιητών, επίδειξη της σύνδεσης αρχαίου και νέου ελληνισμού στον «ξένο» βασιλιά, αλλά και υπόμνηση της κλασικής παιδείας του Όθωνα.

Γνωστή είναι εξάλλου η εισαγωγή (με τη διαμεσολάβηση του Friedrich Thiersch) του κλασικιστικού εκπαιδευτικού συστήματος της Βαυαρίας στο νέο ελληνικό βασίλειο την εποχή του Όθωνα. Οι συγγραφείς προσαρμόζονται, επομένως, στον ορίζοντα προσδοκιών της βαυαρικής κυβέρνησης. Αυτή τη στροφή προς την αρχαία κληρονομιά την εκφράζει με μεγαλύτερη σαφήνεια ο αδερφός του Αλέξανδρου, Παναγιώτης Σούτσος, σε ένα δικό του εγκώμιο με αφορμή την ενθρόνιση του Όθωνα¹⁵:

«Αναβαίνεις εις τον Θρόνον... ω λαοί δαφνηφορείτε.
Πανευδαίμονες! του έθνους σήμερα πανηγυρείτε
Την ημέραν την λαμπράν.
Είκοσι αιώνων πόθοι σήμερα πληρούνται όλοι...
Ω αρχαίε της Ελλάδος ουρανέ ακτινοβόλει
Από δόξαν και χαράν [...]

«Σήμερα από τον τάφον ανεγείρει την Ελλάδα
Ο Θεός... κ' εις αυτήν δίδει την αρχαίαν της λαμπάδα
και την λέγει "στρέψ' εκεί [...]

(Σούτσος, Π. (1835) *Ωδή Παναγιώτου Σούτσου*, σ. 3 και 8).

Έχει σημασία να σημειωθεί εδώ πως τα λογοτεχνικά είδη που επιστρατεύονται για το εγκώμιο του ηγεμόνα είναι, ως επί το πλείστον, οι σαφικές ωδές¹⁶ ή ειδύλλια εμπνευσμένα από τον Θεόκριτο, είδη που έχουν χρησιμοποιηθεί σε προγενέστερες εποχές για τα εγκώμια ηγεμόνων στις παραδουνάβιες ηγεμονίες.¹⁷ Ο λόγος για τη στροφή των ποιητών προς τον νέο κυβερνήτη διαφαίνεται στο προαναφερθέν ποίημα του Αλέξανδρου Σούτσου, όπου συνδυάζονται –κατά το φαναριώτικο πρότυπο– εγκώμιο και παραίνεση, ενώ ο ποιητής θέτει ένα ρητορικό ερώτημα σχετικά με τον νέο μαικήνα της Ελλάδας:

«Τους Βιργιλίους γέννησαν στην Ρώμην οι Μαικήναι
Μαικήναν ποίον έλαβον αι νέαι μας Αθήναι;»

(Α. Σούτσος, *Πανόραμα της Ελλάδος*, τ. 2 , σ. 65).

¹⁴ Βλ. λ.χ. *Οθωνιάς* (Ναύπλιο, 1834) του Αναστάσιου Γεωργιάδη-Λευκία, που τυπώθηκε τον ίδιο χρόνο με το ποίημα του Δούκα: *Στέφανος Όθωνος* (Αθήνα, 1835) του ίδιου, που εκδόθηκε μια χρονιά αργότερα.

¹⁵ Βλ. και το σχετικό άρθρο του Γιώργου Βελουδή (2002): «Ο Βασιλιάς και οι Ποιητές. Η αυλική ποίηση στα χρόνια του Όθωνα (1832/33-1862)», Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αλέξανδρος (επιμ.): *Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του Ελληνικού κράτους. Das ottonische Griechenland: Aspekte der Staatswerdung*, Αθήνα, σ. 189-201.

¹⁶ Ειδική μελέτη για την πρόσληψη της σαφικής ωδής στα νεότερα χρόνια ετοιμάζει ο συνάδελφος Παναγιώτης Αντωνόπουλος.

¹⁷ Ανάλογο παράδειγμα αποτελεί το ειδύλλιο του Μανουήλ Σαρρή Τενέδιου για τον Αλέξανδρο Υψηλάντη («Αθηνά, η Στεφανηφόρος»), το οποίο συνοδεύεται από περύγιο, ή το ποίημα «Ειρηνικός, η Στεφανηφόρος» για τον Ιωάννη Α. Κ. Μουρούζη (και τα δύο δημοσιεύτηκαν στον *Φιλολογικό Τηλέγραφο*, 17.5.1817). Στον Μουρούζη ο Δημήτριος Καρακάσσης αφιέρωσε και ένα ειδύλλιο με τίτλο «Αθηνά, η Αριστεύς» (βλ. Καρακάσσης 1795: σ. 230).

Η σύνδεση του ποιήματος του Δούκα, και δευτερευόντως του λόγου του προς τον ηγεμόνα, με την τελετή υποδοχής του βασιλιά στο σχολείο της Αίγινας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σε παρόμοιο πλαίσιο εκφωνήθηκαν οπτικά ποιήματα στις αυλές της Μολδοβλαχίας από τον Λάμπρο Φωτιάδη και τον μαθητή του Μανουήλ Σαρρή Τενέδιο (1778-1802).¹⁸ Ο Νεόφυτος Δούκας φαίνεται να διατηρεί τις παλιές συνήθειες και να τις προσαρμόζει στις νέες σχέσεις εξουσίας.¹⁹

Γ) ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΑ ΩΣ ΓΝΩΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΟΠΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Όπως ήδη ανέφερα, το ποίημα του Δούκα συνδέεται με τον πανηγυρικό λόγο του στο ορφανοτροφείο της Αίγινας και ανήκει στην παράδοση των σχηματικών ποιημάτων με λόγο, όπως συνηθίζονταν στα γυμνάσια της πρωτεύουσας των παραδουνάβιων ηγεμονιών, με αφορμή την αποδοχή ενός αξιώματος, την έναρξη του σχολικού έτους ή απλώς μια μεγάλη γιορτή. Ο ίδιος ο Δούκας τυπώνει μια επιλογή τέτοιων λόγων του στον *Πανηγυριστή* του 1835. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια υποσημείωση, όπου τίθεται το ζήτημα της αξιοπιστίας των λόγων του.

«[...] έθος δε εστί αυτόθι λέγειν Εγκώμια τω Ηγεμόνι Ελληνιστί συντεθειμένα παρά του πρώτου διδασκάλου· εκφωνεί δ' αυτά μαθητής τις των ευγλωττοτέρων δίσ του ενιαυτού κατά τε την δευτέραν της γεννήσεως του Χριστού, και την δευτέραν της Διακαινισμού, συμπαρεδρευούσης της Γερουσίας και πάντων των άλλων ευπατριδών. Τω νόμω τοίνυν τούτω και ημείς ηναγκάσθημεν τοιαύτα γράφειν και λέγειν προς ανθρώπους,

«Των ύβρις τε βίης τε σιδήρεον ουρανόν ικάνει,

Εφ' ος δικαίως αν αγανακτήσειαν δια την ανυπάρχουσαν κολακείαν οι εντευξόμενοι των μεταγενεστέρων, και εν ελευθέρω, ως εικός, εσόμενοι χρόνω· αλλά πολύ δικαιότεροι αν είειν, ως αν έγωγε φαίην, ελλεείν ημάς, ότι, εν τοιούτοις γεγνήμεθα χρόνοις, καθ' ους ουδ'ούτω ψευδόμενοι, και θωπευότες τους τυράννους, εδυνήθημεν πλέον διετίας εν ειρήνη θεραπεύσαι τας Μούσας· [...]

(Δούκας *Πανηγυριστής* 1835, τ. 2: σημείωση στο «Λόγοι πανηγυρικοί ήτοι εγκώμια εις τον ηγεμόνα της Δακίας [Ιωάννη Καρατζά]», σ. 1-2).

Διαβάζοντας τη σημείωση αυτή διερωτάται κανείς: πόσο ειλικρινές είναι το εγκώμιο προς τον Όθωνα; Από την εξέταση των σχηματικών ποιημάτων του Φωτιάδη και του Τενέδιου προκύπτουν τρία βασικά στοιχεία, που σχετίζονται με τη λειτουργία των ποιημάτων και των λόγων τους: αφενός, πρόκειται για πανηγυρικά εγκώμια, που έχουν σκοπό να εξυψώσουν τον ηγεμόνα και να επιβεβαιώσουν τη θέση εξουσίας του. Αφετέρου, υπογραμμίζονται χαρακτηριστικά μοτίβα της παιδείας του ηγεμόνα, γνωστά από τα κάτοπτρα

¹⁸ Λεπτομερής παρουσίαση και ανάλυση των κειμένων αυτών περιλαμβάνεται στη διδακτορική διατριβή μου.

¹⁹ Η πολυσυζητημένη δήλωση του Νεόφυτου Δούκα σχετικά με τη χρήση της γλώσσας ως μίμησης δείχνει να ταιριάζει και σε αυτή την περίπτωση· ο Δούκας αυτοχαρακτηρίζεται εδώ ως μιμητής: «Αν και φράσεις μιμώμεθα, τα καλά των λόγων μιμούμεθα, και των προγόνων μίμησιν έχομεν· και διά τούτο συγκίνει μάλλον προς τούτο και συνεπαίνει προς την μίμησιν των καλών· ο δε ταύτα μιμείσθαι δυνάμενος, ουκ εις μακράν και προς τα άλλα χωρήσει, της φιλοτιμίας επαινουμένης». (Δούκας, Ν., *Ερμού του Λογίου αποβλήματα*, Βιέννη 1813, σ. 34, βλ. και Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Ερμής, 1989: 17.).

ηγεμόνων (*speculum regis*), που αποτελούσαν άλλωστε πάγιο τμήμα του προγράμματος σπουδών λχ. στην Ηγεμονική Ακαδημία του Βουκουρεστίου. Ο πρίγκιπας νουθετείται εδώ πώς να είναι δίκαιος και καλός κυβερνήτης. Μια τέτοια νουθεσία έχει ιδιαίτερη βαρύτητα όταν προέρχεται από τον διευθυντή ενός σημαντικού εκπαιδευτικού ιδρύματος, όπως ήταν λχ. η Ηγεμονική Ακαδημία του Βουκουρεστίου. Αντίστοιχα, μια σοφή συμβουλή του έμπειρου Δούκα προς τον νεαρό Όθωνα όχι μόνο επιβάλλεται, αλλά εντάσσεται πλήρως στην τυπολογία των συγκεκριμένων ποιημάτων. Ο ακόμη ανήλικος Όθωνας είχε ανάγκη των συμβουλών γηραιότερων και σεβάσμιων διδασκάλων.

Η αυτοπροβολή του συγγραφέα αποτελεί μια περαιτέρω σημαντική διάσταση του θέματος. Με το εγκώμιο ο συγγραφέας αποζητά την προσοχή του ηγεμόνα και επιδιώκει να επιβεβαιώσει ενώπιόν του τη δεξιοτεχνία και τη λογιосύνη του. Αυτό ισχύει, πέρα από κάθε αμφιβολία, για τα σχηματικά ποιήματα του Φωτιάδη· ισχύει όμως εξίσου για το σχηματικό ποίημα του Δούκα; Και ποια θα ήταν τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει ο Δούκας;

Ένας επιπλέον στόχος της εγκωμιαστικής ποίησης είναι –όπως δηλώνεται στους ειρωνικούς στίχους του Αλέξανδρου Σούτσου– η οικονομική υποστήριξη, η επαγγελματική απασχόληση και η κάθε είδους προώθηση του εγκωμιαστή:

«Βασιλεύ, συγχώρεσέ με, αν αντί επαίνων μόνον,
παραινέσεις υποβάλλω εις τον ύψιστόν σου θρόνον.
Δείξας έκπαλαι πολίτου φιλαλήθους χαρακτήρα,
με του Μποαλώ τα βέλη ‘ς την σατυρικήν μου χείρα,
του αιώνος μου αφόβως επολέμησα τα ήθη,
και πολλών ληστών του έθνους κατετόξευσα τα στήθη.
Όσον δίκαιοι κι’ αν ήναι, βασιλεύ, οι έπαινοί μου,
„Κολακεύει και ο Σούτσος;“ θα φωνάξουν οι εχθροί μου·
από σοβαρός κριτής μας, αυλικός ζητεί να γένη;
και αυτός από τον θρόνον κανέν δώρον περιμένει;
Αφ’ ου έχυσεν εις όλους την χολήν του Γιουβενάλη,
ψωμοζήτης με την λύραν ραψωδίας τώρα ψάλλει;
Πώς ν’ αποκριθώ, μονάρχα, εις συκοφαντίας τόσας;
Πώς να δέσω των ανθρώπων τας αχαλινώτους γλώσσας;

Εις τας θύρας του ναού σου πλήθος λατρευτών συρρέει,
κ’ επί των χρυσών βωμών του λίβανον και σμύρναν καίει.
Λαμπρούς τίτλους αυτός θέλει, τιμαλφείς εκείνος λίθους,
άλλος πορφυράν ταινίαν, ως παράσημον του στήθους.
Εις εμέ αρκούν τα ρόδα του ωραίου Ελικώνος,
ως στολή του χωρικού μου και ποιητικού χιτώνος»

(Α. Σούτσος, *Πανόραμα της Ελλάδος, 1833*, τ. 1: 87-89).

Αν και το ποίημα του Σούτσου αποκλίνει εμφανώς από το είδος του εγκωμίου λόγω του σατιρικού χαρακτήρα του, διαφαίνεται καθαρά η ενδεχόμενη ανταμοιβή του ποιητή για το εγκώμιό του: μια καλή θέση, ένα υψηλό αξίωμα, ένα παράσημο τιμής. Ο ίδιος ο Σούτσος, κατά τα λεγόμενά του, δεν αποζητά τιμές ή αμοιβή, αλλά αρκείται στις ποιητικές δάφνες.

Αλλά πόσο πιστευτός μπορεί στ' αλήθεια να γίνει; Και ποιες να ήταν οι προσδοκίες του Νεόφυτου Δούκα από την απήχηση του εγκωμίου του;

II. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ

Προχωρώντας τώρα στο ίδιο το ποίημα, διαπιστώνει κανείς εύκολα τα γνωρίσματα του εγκωμίου. Πρώτα απ' όλα η άμεση αποστροφή στον ηγεμόνα: «Χαίρε / Αγαθέ / Κοίραν' [: άρχοντα] Ελλάδος» (στ. 1-3). Όπως είναι αναμενόμενο, ακολουθούν πλήθος επαινετικοί χαρακτηρισμοί. Ιδιαίτερη προσοχή αξίζουν οι λέξεις που τυπώνονται με κεφαλαία («Ευνομία», στ. 10, «Δίκη», στ. 11, «Ειρήνη», στ. 13, «Θέμιδος», στ. 16). Πρόκειται για λέξεις-σύμβολα στην εγκωμιαστική ποίηση, αλλά και βασικές αρετές του ιδανικού ηγεμόνα. Κάτω από το ποίημα βρίσκεται και ένα τετράστιχο (όπου το όνομα του Όθωνα τυπώνεται πάλι με κεφαλαία), όπου ο ποιητής υπογράφει ως «Νεόφυτος Δούκας / οπαδός εύορκος». Η επιλογή των κεφαλαίων γραμμάτων στο σχηματικό ποίημα δεν είναι βεβαίως τυχαία. Η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη είναι γνωστές ως θυγατέρες της Θέμιδας και του Δία, γνωστές και ως Ώρες. Η Θέμιδα, που στη μυθολογία είναι η θεά της φιλοσοφίας αλλά και της δικαιοσύνης και της τάξης, έχει σημαντικό ρόλο και στην ερμηνεία του μέλλοντος ως μητέρα των Ωρών και των Μοιρών. Η Ευνομία είναι η προσωποποίηση της νόμιμης τάξης, η Δίκη της (ηθικής) δικαιοσύνης και η Ειρήνη της ομώνυμης ειρήνης και ευημερίας. Ο Δούκας αντλεί εδώ από τον 14^ο Ολυμπιονίκο του Πινδάρου («Ξενοφώντι κορινθίω σταδιοδρόμω και πεντάθλω», Δούκας 1842: τ. 1, σ. 134 κε., βλ. ιδιαίτερα τους στ. 8-9). Στο λόγο του θα αναφερθεί ξανά στους στίχους αυτούς.

Στην έκδοση του Πινδάρου του 1842 ο Δούκας χρησιμοποιεί ως πηγή τον Ησίοδο (*Θεογονία* 901) και αποδίδει στη Θέμιδα και τις τρεις κόρες της την ευημερία της πόλης· ο Πίνδαρος αναφέρεται συγκεκριμένα στην Κόρινθο, για να τιμήσει την πατρίδα του ολυμπιονίκη Ξενοφόντα. Ο Δούκας επικαλείται τη Θέμιδα ως προστάτιδα της αρμονίας και της ευταξίας επί ουρανού και γης, ενώ οι Ώρες φυλάνε τις ουράνιες πύλες, εξασφαλίζοντας έτσι την ευταξία των ανθρώπων:

«Ην δε η Θέμις θυγάτηρ Ουρανού και γής, των τε εν ουρανώ και επί της γής αρμονίαν και ευταξίαν έχουσα· αι δε ώραι τας τε του ουρανού φυλάττουσαι πύλας, και τους τέσσαρας καιρούς επί γής παριστώσαι, και την ευταξίαν παρ' ανθρώποις συντηρούσαι»
(Δούκας, 1942, Πίνδαρος, τ. 1., σ. 136, σημ. για το στ. 6).

Ακόμη και στην έκδοση του Απολλόδωρου που ο Δούκας τυπώνει το 1811, και συγκεκριμένα στη «Φορνούτου Θεωρία περί της των Θεών φύσεως», οι Ώρες περιγράφονται με τις ίδιες ιδιότητες (βλ. Δούκας 1811: 360). Ο έπαινος της Κορινθιακής ευταξίας μεταφέρεται από τον Δούκα στην Οθωνική Ελλάδα, ως ευχή για το βασίλειο και κατ'

επέκταση για την Ελλάδα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση του ελληνικού κόσμου των θεών με τη χριστιανική αντίληψη για τον Θεό, μέσω επιθετικών προσδιορισμών. Έτσι ο Όθωνας περιγράφεται ως «διοτρεφής», θρεμμένος δηλαδή από τον Δία, υπονοώντας ενδεχομένως τον πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκο Α΄, που συχνά παρουσιάζεται στην εικονογραφία ως Ζεύς, ενώ στη φράση «θεός σ' υψιβρεμέτης» υπονοείται μάλλον ο χριστιανικός Θεός, στολισμένος όμως με ένα επίθετο που κατά παράδοση αποδίδεται στον Δία.

Ένα ακόμη σημείο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο ποίημα του Δούκα: η λέξη «αμφότερον» (στ. 9) βρίσκεται ακριβώς στο μέσο του ρόμβου, στο σημείο όπου το σχήμα αναπτύσσεται προς τα κάτω και προς τα πάνω. Η σημασία του ένατου στίχου («Αμφότερον, Βασιλεύς τ' αγαθός, κρατερός τ' αιχμητής») υπογραμμίζεται όχι μόνο από την κεντρική θέση του στο ποίημα, αλλά και με την επανάληψη ολόκληρου του στίχου στο επίγραμμα που ακολουθεί. Πρόκειται ξανά για ένα παράθεμα, αυτή τη φορά από την *Ιλιάδα* του Ομήρου (γ, στ. 179), όπου η Ελένη χαρακτηρίζει τον Αγαμέμνονα άξιο βασιλιά και πολεμιστή.

Εξάλλου, η σύνδεση οπτικού ποιήματος και λόγου είναι ιδιαίτερα εμφανής, αφού στο λόγο επαναλαμβάνονται επιμέρους στίχοι του ρόμβου, λ.χ. ο ένατος στίχος (βλ. σ. δ'). Η αρχή του λόγου αποτελεί συγχρόνως σύνοψη της κεντρικής ιδέας:

«ΒΑΣΙΛΕΥ!

Έντεινε και κατευοδού, και βασιλευε, ένεκεν
αληθείας, πραότητος, και δικαιοσύνης» (σ. α').

Ο ίδιος στίχος επαναλαμβάνεται στο τέλος του λόγου (σ. ι'), πλαισιώνοντας με αυτόν τον τρόπο το κείμενο. Στο ίδιο το κείμενο η προσοχή του αναγνώστη στρέφεται και πάλι στις τρεις κύριες αρετές, καθώς οι έννοιες «αλήθεια» (σ. β'), «πραότης» (σ. δ') και «δικαιοσύνη» (σ. στ') ξεχωρίζουν χάρη στα κεφαλαία γράμματα που χρησιμοποιούνται. Η πρώτη και συγχρόνως τελευταία αυτή πρόταση του εγκωμίου αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του οπτικού ποιήματος.

Θα ήθελα ωστόσο να επιμείνω σε ένα σημείο, που φανερώνει τη στενή σχέση του οπτικού ποιήματος με το λόγο: στο λόγο αναφέρονται και πάλι οι τρεις Ώρες, με τη μητέρα τους τη Θέμιδα, σε ένα παράθεμα (σ. η'). Πρόκειται βέβαια και πάλι για στίχους δανεισμένους από τον Πίνδαρο. Είναι οι ίδιοι στους οποίους, όπως ανέφερα παραπάνω, στηρίζονται οι τελευταίοι στίχοι του ρόμβου. Σε άλλο σημείο του λόγου του, ο Δούκας παραθέτει από το «Εγκώμιον εις Πτολεμαίον» του Θεοκρίτου (ειδύλλιο ιζ', στ. 13, βλ. την έκδοση του Δούκα 1839, σ. 228). Σε καμία, όμως, από τις περιπτώσεις αυτές δεν παραπέμπει ρητά στις πηγές του, κάτι που υποδηλώνει πως ο Όμηρος, ο Θεόκριτος και ο Πίνδαρος ήταν πολύ γνωστοί στους συγχρόνους του ακροατές ή/και αναγνώστες, ώστε η παραπομπή να μην

είναι αναγκαία. Εκτός και αν ο Δούκας στολιζόταν, όπως ο Αισώπειος κόρακας, με ξένα φτερά.

Ας μου επιτραπούν σε αυτό το σημείο κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με την επιλογή των λέξεων στο ρόμβο του Δούκα, που προδίδουν τις κλασικές πηγές του. Ο Πίνδαρος ήταν, όπως φαίνεται, από τις βασικές πηγές του Δούκα. Κάποιες από τις λέξεις που χρησιμοποιεί ο Δούκας είναι εξαιρετικά σπάνιες και απαντούν μόνο ή κυρίως στον Πίνδαρο. Τέτοια παραδείγματα είναι οι λέξεις «μελησίμβροτος» (που απαντά μόνο στον Πίνδαρο, Πυθιόνικοι 4, 15), «μέλημα» (Πυθιόνικοι 10, 59), «υψίθρονος» (Πυθιόνικοι 4, 65 και Ισθμιόνικοι 6, 16) και η επίσης σπάνια λέξη «σέμνωμα» (Επικουρος 77). Καθαρά ομηρική είναι, αντιθέτως, η λέξη «διοτρεφές» (εκεί ως επιθετικός προσδιορισμός βασιλέων, αλλά κυρίως του Μενελάου). Από τις τραγωδίες αντλεί τη λέξη «πάτρα» (με χρήση λυρική-τραγική, ιδιαίτερα στον Πίνδαρο, τον Αίσχυλο και τον Ευριπίδη), καθώς και τη λέξη «κράντωρ» ή «αριστοτόκως» (Ψευδο-Ευριπίδης, *Ρήσος* 909).²⁰

Όσον αφορά τους στίχους που δανείζεται ο Δούκας ελάχιστα παραλλαγμένους από τους Ολυμπιονίκους (13, 6-8) του Πινδάρου, ας σημειωθεί πως η λέξη «ομότροφος» γίνεται στον Δούκα «ομότροπος». Και οι δύο μορφές χρησιμοποιούνται σε διαφορετικές εκδοχές των χειρογράφων, ο Δούκας δεν αναφέρεται ωστόσο σε αυτό τον προβληματισμό, όπως κάνει λ.χ. ο Beck στην έκδοση του 1792. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα έμμεση αναφορά στην πηγή που χρησιμοποιεί ο Δούκας, και είναι η ίδια λέξη που θα χρησιμοποιήσει και στην έκδοση του Πινδάρου του 1842 (σ. 134). Συγκρίνοντας τις σύγχρονες εκδόσεις του Πινδάρου, ανακαλύπτουμε εύκολα το πρωτότυπο κείμενο που ο Δούκας χρησιμοποιεί ως βάση: πρόκειται για την έκδοση του Christian Gottlob Heyne (¹1773),²¹ που ο εκδότης ακολουθεί όχι μόνο κατά λέξη, αλλά και ως προς την τυπογραφική μορφή. Τα σχόλια και η «Παράφρασις» αποτελούν βέβαια προσθήκες του Δούκα. Οι εκδόσεις του Δούκα δεν επεξεργάζονται φιλολογικά ζητήματα, δεδομένου ότι προορίζονται για σχολική χρήση. Αντιθέτως, ως τυπογραφικό λάθος πρέπει να εκλάβουμε την απόδοση της λέξης «αὐδάν» ως «ἀνδάν», καθώς ο δεύτερος τύπος δεν απαντά στις πηγές.

Το επίγραμμα σε εξάμετρο, κάτω από το ρόμβο, πρέπει θεωρηθεί αφιερωτικό κείμενο που συνοδεύει το σχηματικό ποίημα και προστίθεται από τον Δούκα στη συγκεκριμένη έκδοση. Ο Νεόφυτος Δούκας, ως «οπαδός εύορκος» (στ. 6-7), αφιερώνει το ποίημα στον Όθωνα, ο οποίος ως θεσμικά αρμόδιος μεριμνά για τη δικαιοσύνη («Άνθετο την δε θεμιστοσύνης μεδέοντι Όθωνα», στ. 4). Σχετικά δυσνόητος φαίνεται εδώ ο δεύτερος στίχος: στο «πυκνογραμμένο βιβλίο του Σοφοκλή» (στ. 1) διπλώνει «μια εικόνα» (ο Δούκας την

²⁰ Βλ. τα σχετικά λήμματα στο λεξικό των Liddel/Scott.

²¹ Heyne, Chr. Gottlieb (1773): *Pindari Carmina*, Λειψία: Vogel.

ονομάζει «είδος»), την οποία «περιβάλλει με μια εύλαλη φωνή» (στ. 2). Εδώ εννοεί, βέβαια, το παραπάνω σχηματικό ποίημα. Η περιγραφή του περιέχει τα βασικά στοιχεία του λογοτεχνικού αυτού είδους: το συνδυασμό οπτικής και γλωσσικής έκφρασης. Το ποίημα είναι μεν αφιερωμένο στον Όθωνα, γράφεται όμως για «τον υπηρέτη των Πιερίδων» (έκφραση που απαντά, κατά τους Liddel/Scott, στον Πίνδαρο, τον Ησίοδο και τα Ορφικά), δηλαδή των Μουσών. Εδώ εννοούνται πιθανότατα εκείνοι που ενδιαφέρονται για την ποίηση και τη λογοτεχνία, και συγκεκριμένα οι αναγνώστες που θα πιάσουν στα χέρια τους το βιβλίο και τους οποίους «καταλαμβάνει ο πόθος για την πατρική κληρονομιά» (στ. 3). Με αυτό τον τρόπο, αποκαθίσταται κατά την άποψή μου, η σχέση του συγκεκριμένου οπτικού ποιήματος με την ιστορία του είδους και την παράδοση του σχηματικού εγκωμίου.

III. ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ

A) ΡΟΜΒΟΕΙΔΗ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

Όσον αφορά τη μετρική δομή του ποιήματος, παρατηρούμε πως το ποίημα αποτελείται από 17 στίχους συνολικά. Ο αριθμός των συλλαβών αυξάνεται σταθερά. Ο πρώτος και ο τελευταίος στίχος έχουν τον ίδιο αριθμό συλλαβών, το ίδιο ο δεύτερος και ο προτελευταίος στίχος κοκ. Το σχήμα του ποιήματος παραπέμπει σε έναν κανόνα σχηματικών ποιημάτων, που είναι σε χρήση από την εποχή των ελληνοιστικών οπτικών ποιημάτων, των λεγόμενων τεχνοπαίγνιων, και συγκεκριμένα στο «ωόν» ή ωοειδές ποίημα του Σιμίου του Ρόδιου (εικ. 5). Ανάλογα παραδείγματα βρέθηκαν, επίσης, στο ανέκδοτο έργο του Λάμπρου Φωτιάδη που χρονολογείται γύρω στα 1790 (εικ. 6), στο μετρικό εγχειρίδιο του Χαρίσιου Μεγδάνη (*Καλλιόπη Παλινοστούσα*, 1819, βλ. εικ. 7), καθώς και σε ένα μεταγενέστερο ποίημα του Αναστάσιου Γιαννόπουλου του 1845 (εικ. 8).²² Το ποίημα που τυπώνει ο Μεγδάνης παραπέμπει στη χρήση του είδους σε πλαίσιο χριστιανικό και αποδεικνύει όχι μόνο τη μετάδοση και συγχώνευση των λογοτεχνικών ειδών, αλλά και την προσαρμογή τους από τους Βυζαντινούς. Στην πραγματικότητα, ο ρόμβος προέρχεται από το ελληνοιστικό ωοειδές σχηματικό ποίημα και το είδος των «αντιθετικών ποιημάτων». Ο Νεόφυτος Δούκας ήταν ασφαλώς εξοικειωμένος με την παράδοση αυτής της ποιητικής μορφής, πιθανότατα μέσα από την προσωπική του μελέτη και διδασκαλία της αρχαίας μετρικής, ενδεχομένως σε μοναστηριακά σχολεία ή κοντά στον διδάσκαλό του, τον Λάμπρο Φωτιάδη.

Ότι ο Φωτιάδης είχε εμπνεύσει τους μαθητές του, διδάσκοντάς τους μετρική και ιδιαίτερα μορφές της οπτικής ποίησης, αποδεικνύεται από το έργο του μαθητή του Μανουήλ Σαρρή

---

²² Θα ήθελα να ευχαριστήσω εδώ τον καθηγητή Αλέξη Πολίτη που μου επέστησε την προσοχή στο ποίημα του Αναστάσιου Γιαννόπουλου, καθώς και για τη χρήσιμη περιγραφή της έκδοσης στο Παρουσιολόγιο Νεοελληνικής Ποίησης.

Τενέδιου. Ο ίδιος ο Τενέδιος συνέθεσε πολλά σχηματικά ποιήματα, όσο γνωρίζουμε όχι ωοειδή, αλλά σε μορφή δύο περυγίων και μιας σύριγγας. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως και ο ίδιος ο Δούκας δίδαξε το λογοτεχνικό αυτό είδος στους μαθητές του.

B) ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

Το «ωόν» του Σιμιά του Ρόδιου συνδέεται με τα χαρακτηριστικά των Μουσών, όπως ο χορός, ο ρυθμός και η μουσική. Το ωοειδές ποίημα ο Φωτιάδης το ονομάζει «μουσικῶ ὠϊω», δηλαδή αυγό των Μουσών. Στο μετρικό εγχειρίδιο του Μεγδάνη το σχήμα του αυγού αποκτά χριστιανική σημασία, καθώς γίνεται σύμβολο της ζωής και της ανάστασης. Στον Δούκα δεν βρίσκει κανείς, εκ πρώτης όψεως, τέτοιου είδους συμβολισμούς. Όπως έδειξα πιο πάνω, ο Όθωνας ονομάζεται ευθέως βασιλέας. Οι προσωποποιημένες αρετές της ευταξίας, της ηθικής δικαιοσύνης και της ειρήνης προαναγγέλλουν την καλή διακυβέρνηση και τις ηγετικές ικανότητες του ηγεμόνα. Το σχήμα δεν φαίνεται πάντως να ανταποκρίνεται συμβολικά σε ένα τέτοιο νόημα.

Το έντονο γραφικό περίγραμμα του ποιήματος υπογραμμίζει το γεωμετρικό του σχήμα. Δεν θα ήταν ακριβές να το περιγράψει κανείς ως αυγό, αλλά μάλλον ως ρόμβο. Στο συμβολικό επίπεδο και σε αναφορά προς τον Όθωνα και τη συγκεκριμένη περίπτωση, ο ρόμβος μπορεί να συνδεθεί με το έμβλημα της βασιλικής οικογένειας των Wittelsbach, στην οποία ο ρόμβος κατέχει, όπως είναι γνωστό, περίοπτη θέση, αποτελεί άλλωστε το μοτίβο της βαυαρικής σημαίας.

Διαβάζοντας πάλι την πρώτη πρόταση του λόγου προς τον Όθωνα: «**ΒΑΣΙΛΕΥ!** / Έντεινε και κατευοδού, και βασίλευε, ένεκεν / αληθείας, πραότητος, και δικαιοσύνης» (σ. α' και ξανά στη σ. ι'), η ερμηνεία μοιάζει ωστόσο να παίρνει άλλη τροπή. Η φράση αυτή χρησιμοποιείται αυτούσια σε ένα πολύ συγκεκριμένο τελετουργικό πλαίσιο, τη στιγμή που ο ιεράρχης του ορθόδοξου κλήρου περιβάλλεται το επιγονάτιο, ένδυμα λειτουργικό και ιδιαίτερα τιμητικό για το πρόσωπο που το φέρει. Τη στιγμή που ο ιερωμένος ζώνεται το επιγονάτιο, ψάλλεται η ακόλουθη προσευχή από τον Ψαλμό 45 (στ. 4-5).

«Περίζωσαι την ρομφαίαν σου επί τον μηρόν σου, Δυνατέ, τη ωραιότητί σου και τω κάλλει σου και **έντεινε και κατευοδού και βασίλευε ένεκεν αληθείας και πραότητος και δικαιοσύνης** και οδηγήσει σε θαυμαστώς η δεξιά σου»

(Ψαλμός 45, η έμφαση δική μου).

Για την κατανόηση του οπτικού ποιήματος και κυρίως του σχήματός του έχει σημασία να γνωρίζει κανείς πως το επιγονάτιο είναι ένα κομμάτι υφάσματος σε σχήμα ρόμβου (βλ. εικ. 1). Από αυτή την άποψη, το ρομβοειδές ποίημα του Δούκα θα μπορούσε να συσχετιστεί

με το επιγονάτιο. Πέρα από τη σημασία του λειτουργικού αυτού ενδύματος ως συμβόλου ιδιαίτερης τιμής, το επιγονάτιο συγκρίνεται συχνά και με σπαθί (όπλο πνευματικό), καθώς στερεώνεται πάνω στη ζώνη και τοποθετείται λίγο πάνω από το γόνατο. Η τελετή αυτή έχει τις ρίζες της στην τιμητική διάκριση βυζαντινού στρατιωτικού ή πολιτικού αξιωματούχου, στον οποίο φορούσαν ένα παρόμοιο παράσημο. Συνεπώς, το απόσπασμα από την *Ιλιάδα* του Ομήρου, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο του ρομβοειδούς ποιήματος και στο επίγραμμα που ακολουθεί, κατονομάζοντας τον Όθωνα ικανό «βασιλιά και γενναίο πολεμιστή», αποκτά σημαντικότερο ρόλο μέσα στο πλαίσιο αυτό. Από την άλλη πλευρά, ο συγκεκριμένος τελετουργικός ψαλμός προέρχεται από έναν αρχαίο εβραϊκό γαμήλιο ύμνο για τον βασιλιά, που είχε πιθανότατα λαϊκή προέλευση και απέκτησε, στα χριστιανικά χρόνια, συμβολικό χαρακτήρα (το σπαθί θεωρείται όπλο του ιερού λόγου, και ο ιερέας το χρησιμοποιεί για να υπερασπιστεί το ποίμνιό του). Εδώ, χρησιμοποιείται πάλι με την αρχική του χρήση, δηλαδή ως απόδοση τιμής στον βασιλιά, χωρίς βέβαια να χάνει τη χριστιανική του συνδήλωση.

Το οπτικό ποίημα του Νεόφυτου Δούκα αποστασιοποιείται έτσι από την αρχαία ή κλασική παράδοση και συνδέεται με χριστιανικούς συμβολισμούς, βυζαντινής προέλευσης, όπως παρατηρείται και στον Μεγδάνη. Η μορφή αυτή προσδίδει τώρα στο ποίημα μια συμβολική πολυσημία. Το τεχνοπαίγνιο, ως είδος της ελληνιστικής εποχής, αποκτά λοιπόν στον Δούκα –παρά την έντονη παρουσία της αρχαίας μυθολογίας– και χριστιανική πλαισίωση. Ήταν όμως ο νεαρός Όθωνας σε θέση να αποκρυπτογραφήσει μια τόσο σύνθετη και εκλεπτυσμένη σημασιολόγηση; Παράλληλα τίθεται και ένα άλλο ερώτημα: σε ποιο βαθμό το ποίημα αυτό μπορεί να παραπέμπει (πρόωρα ίσως) στο επίμαχο ζήτημα του θρησκευματος του «βασιλιά των Ελλήνων»; Δικαιούμαστε να μιλάμε για μια πρώτη νύξη, από μεριάς του ελληνικού κλήρου, να ασπαστεί ο βασιλιάς την ορθοδοξία;

IV. ΠΟΙΗΜΑ ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΙΣΗ: ΈΝΑΣ ΡΟΜΒΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΗΡΩΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

Ο Νεόφυτος Δούκας συντηρεί και διαφυλάσσει τις λογοτεχνικές παραδόσεις. Χρησιμοποιεί μια μορφή επαίνου του ηγεμόνα που ακολουθεί συμβολισμούς και τρόπους έκφρασης περασμένων, προεπαναστατικών εποχών. Ωστόσο, οι συντελεσμένες αλλαγές και οι καινοτομίες είναι αξιοσημείωτες – ακόμη και για έναν Δούκα. Σε αρκετές περιπτώσεις, ο Δούκας δεν αφιερώνει πλέον τις εργασίες του στους ηγεμόνες, όπως συνηθιζόταν ακόμη, αν και σπανιότερα, στην εποχή του, μα σε ένα ιδανικό: την Ελλάδα. Ο αρχικά συγκρατημένος ενθουσιασμός του Δούκα θα καταλήξει σε μια πιο προσγειωμένη αντίληψη της βασιλείας του Όθωνα.

Θα αναφέρω εδώ ένα παράδειγμα που εικονογραφεί την ένταξη της οπτικής ποίησης

στα νέα πολιτικά συμφραζόμενα. Η ανανέωση του είδους απεικονίζεται σε ένα ρομβοειδές ποίημα, συνθεμένο από τον Αναστάσιο Κ. Γιαννόπουλο (περ. 1830-1914). Πρέπει να τονιστεί το νεαρό της ηλικίας του Γιαννόπουλου, που ίσως δικαιολογεί την αδέξια γλώσσα και την άτεχνη στιχουργική του ποιήματος. Το ποίημά του αποτελείται στην πραγματικότητα από δύο συνημμένες πυραμίδες, τις οποίες ενώνουν οι βάσεις τους. Χρειάζεται να γυρίσει κανείς τη σελίδα ανάποδα για να διαβάσει το ποίημα στην πληρότητά του. Ενδιαφέρον είναι πως είναι σχεδιασμένο έτσι, ώστε να διαβάζεται με δύο διαφορετικούς τρόπους, χωρίς να αλλάζει στην πραγματικότητα το νόημά του. Το ρομβοειδές ποίημα είναι αφιερωμένο στους ήρωες του απελευθερωτικού αγώνα και περιλαμβάνεται σε μια συλλογή εγκωμιαστικών ποιημάτων για τον επαναστάτη Θεόδωρο Γρίβα (1797-1862) του 1845.²³

Το σχηματικό ποίημα του Γιαννόπουλου εντάσσεται αναμφίβολα στη συζήτηση για τη διαμόρφωση των εθνικών κρατών (*nation building*).²⁴ Το συγκεκριμένο ποίημα πρέπει επίσης να εκληφθεί ως εγκώμιο, με τη διαφορά ότι εδώ δεν επαινείται ένα συγκεκριμένο άτομο, αλλά μια ομάδα. Στο ποίημα εμφανίζονται χαρακτηριστικά οι εντάσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην αυτοαντίληψη του Έλληνα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας. Διαφαίνεται επίσης η έννοια της «ανοικοδόμησης του έθνους», στην οποία συμπεριλαμβάνεται η αντίθεση ανάμεσα στην παράδοση (της αρχαίας Ελλάδας και της ορθόδοξης πίστης) και τη νεωτερικότητα (με πρότυπο τη Γαλλική Επανάσταση). Το ποίημα στηρίζεται σε έναν κοινό ιστορικό, ηρωικό και εθνικό διάλογο, και προσπαθεί να διευκρινίσει το ζήτημα της ταυτότητας της κοινότητας που ονομάζει Γραικούς ή Έλληνες. Γι' αυτόν το σκοπό ο ποιητής χρησιμοποιεί ορισμένα ζεύγη αντιθέτων: Για παράδειγμα μιλά για την ελευθερία (που συνδέεται με τη νεωτερικότητα και την πρόοδο) απέναντι στην υποτέλεια και την τυραννία. Μπορεί επομένως να θεωρηθεί και ένα είδος πολιτικής αντίστασης του ποιητή σε μια δεσποτική μορφή κράτους.

Η οπτική ποίηση μπορεί, ακόμη και σε αυτό το παράδειγμα, να εμφανίζεται πολιτικοποιημένη, αλλά σε αντίθεση με τα προηγούμενα παραδείγματα δεν εκφράζεται στο πλαίσιο μιας μοναρχικής αυλής, αλλά ενός –λίγο ως πολύ ελεύθερου κράτους– και κυρίως μέσα σε κοινωνικά συμφραζόμενα. Αν συγκρίνουμε το σχηματικό ποίημα του Γιαννόπουλου με εκείνο του Δούκα, η προσκόλληση του Δούκα στις παραδοσιακές αξίες γίνεται

²³ Τη συλλογή, που είναι αφιερωμένη στον Ιωάννη Κωλέττη, την εκδίδει ο Ιωάννης Κουτσογιαννόπουλος στην Αθήνα, με τον τίτλο *Τα τρόπαια του Θεόδωρου Γρίβα*. Για την πρόσβαση στο ποίημα θέλω να ευχαριστήσω την κυρία Ροδούλα Χαμουδούρη από το Τμήμα ψηφιοποίησης της βιβλιοθήκης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

²⁴ Ειδικά για την ελληνική περίπτωση βλ. Rodanthi Tzanelli (2008): *Nation-Building and Identity in Europe: The Dialogics of Reciprocity*, Νέα Υόρκη. Για τον όρο του *nation building* κλασικός θεωρείται πλέον ο Eric Hobsbawm (1990): *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge· βλ. και Eric Hobsbawm (1962): *The Age of Revolution: Europe, 1789–1848*, Λονδίνο· βλ. επίσης Benedict Anderson (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Λονδίνο.

σαφέστερη.

V. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μια προσεκτικότερη ανάλυση του ποιήματος του Δούκα επιβεβαιώνει την αρχική υπόθεση ως προς τη συνέχεια του λογοτεχνικού είδους της οπτικής ποίησης, ειδικά όταν συγκριθεί με το σχηματικό ποίημα του Γιαννόπουλου. Ο Δούκας προσεγγίζει τον νέο βασιλιά του οίκου των Wittelsbach όπως ακριβώς θα προσέγγιζε τους φαναριώτες πρίγκιπες. Η πολιτική αυτή στάση του Δούκα μπορεί βέβαια εν μέρει να ερμηνευθεί ως στάση αβεβαιότητας απέναντι στη νέα πολιτική κατάσταση, δηλαδή τη μοναρχία, που ακολούθησε την κυβέρνηση του Καποδίστρια. Αργότερα, όταν πια ο Δούκας βρίσκεται στην Αθήνα, θα εκφράσει ελεύθερα την αντίθεσή του στη βαυαρική εκπαιδευτική πολιτική, ιδιαίτερα ως προς το ορφανοτροφείο της Αίγινας. Ως κληρικός, ο Δούκας είναι φυσικό να χρησιμοποιεί και τη χριστιανική συμβολική. Παρά την τήρηση της σχηματικής παράδοσης του είδους, ο Δούκας κατορθώνει να δώσει στο σχήμα του μια νέα συμβολική αξία.

Το ρομβοειδές ποίημα του Δούκα αποτελεί ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό παράδειγμα πανηγυρικής ποίησης, με ξεχωριστό ενδιαφέρον αφενός για τη μελέτη των ελληνο-γερμανικών σχέσεων και αφετέρου για την αδιερεύνητη ιστορία της ελληνικής τυπογραφίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ADLER, JEREMY/ERNST, ULRICH (1987): *Text als Figur. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne*, Weinheim.
- ANDERSON, BENEDICT (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Λονδίνο.
- BÖCKH, AUGUST/BOISSONADE, JEAN FRANÇOIS (1818): *Bibliotheca classica poetarum graecorum, Sophoclis Tragoedias*: τ. IX, Λειψία.
- CAMARIANO-CIORAN, ARIADNA (1974): *Les academies princieres de Bucarest et de Yassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη.
- *Das Ausland: Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, τχ. 261 (18.9.1833), τχ. 267 (25.9.1833), τχ. 268 (25.9.1833) και τχ. 269 (26.9.1833).
- HEYDENREUTER/MURKEN/WÜNSCHE (επιμ.) (1995): *Die erträumte Nation. Griechenlands Wiedergeburt im 19. Jahrhundert*, Μόναχο.
- HEYNE, CHR. GOTTLIEB (1773): *Pindari Carmina*, Λειψία.
- HOBBSAWM, ERIC (1962): *The Age of Revolution: Europe, 1789–1848*, Λονδίνο.
- HOBBSAWM, ERIC (1990): *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge.
- KING, J. G. (1772): *The rites and ceremonies of the greek church*, π. VIII, Λονδίνο.
- LIDDELL, H./SCOTT, R. (1977): *A Greek English Lexicon*, Οξφόρδη.
- *Münchener Conversations-Blatt*, 25.9.1833, τχ. 260, σ. 1040.
- STRUVE, P. H. (1741): «Ehrendächtnis der... Buchdruckerkunst», *Der so nöthig als nützlichen Buchdruckerkunst und Schriftgießerey*, Μέρος 3, Λειψία, πίνακας II., σ. 72.
- TZANELLI, RODANTHI (2008): *Nation-Building and Identity in Europe: The Dialogics of Reciprocity*, Νέα Υόρκη.
- *Von Athen nach Bamberg. König Otto von Griechenland. Begleitheft zur Ausstellung in der Neuen Residenz Bamberg* (21.6.-3.11. 2002), Μόναχο: Bayerische Schlösserverwaltung.
- ΑΣΩΠΙΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1862): *Ωδή εις την πεντεκακαικοσητηρίδα εορτήν των αισίων γάμων του μεγαλειοτάτου της Ελλάδος βασιλέως Όθωνος και της βασιλίσσης Αμαλίας (κατά τα μέτρα της Η' των Ολυμπιονικών Πινδάρου)*, Ζάκυνθος.
- ΒΕΛΟΥΔΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ (2002): «Ο Βασιλιάς και οι Ποιητές. Η αυλική ποίηση στα χρόνια του Όθωνα (1832/33-1862)», Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αλέξανδρος (επιμ.): *Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του Ελληνικού κράτους. Das ottonische Griechenland: Aspekte der Staatswerdung*, Αθήνα, σ. 189-201.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΛΕΥΚΙΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1806): *Ειδύλλιον εγκωμιαστικόν εις την αυτής αυτοκρατορικήν υψηλότητα κυρίαν κυρίαν Μαρίαν Παυλώβναν μεγάλην ηγεμονίδα πασών των Ρωσσιών, ηγεμονίδα κληρονόμον της Σαξονοβειμαρικής ηγεμονίας κτλ. κτλ. Κατά την αίσιον και χαρμόσυνον των Αυτής γενεθλίων πανήγυριν*, Ιένη.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΛΕΥΚΙΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1834): *Οθωνιάς*, Ναύπλιο.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΛΕΥΚΙΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1835): *Ειδύλλιον πανηγυρικόν: Κατά την εν Αθήναις γενομένην τη ΙΒ'. Οκτωβρίου (Ν.Ε.) εορτήν, χάριν της εν ημισεία πενηκονταετηρίδι από του ιερού γάμου ευτυχούς συμβιώσεως του Γαληνοτάτου και Κραταιοτάτου Βασιλέως της Βαυαρίας. Λουδοβίκου του Α' και της Γαληνοτάτης Βασιλίσσης Θειρεσίας*, Αθήνα.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΛΕΥΚΙΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1835): *Στέφανος Όθωνος*, Αθήνα.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΛΕΥΚΙΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1835): *Ωδή Σαπφική: ως εκ της Ελλάδος κατά την ευτυχή εις Αθήνας άφιξιν του γαληνοτάτου Βασιλέως της Βαυβαρίας Λουδοβίκου του πρώτου*, Αθήνα.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1845): [*«Ρόμβος»*], Κουτσογιαννόπουλος, Ιωάννης: *Τα τρόπαια του Θεοδώρου Γρίβα*, Αθήνα: Τυπογραφείο Κ. Ράλλη, σ. 59.
- ΔΗΜΑΡΑΣ, ΑΛΕΞΗΣ (1974): *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. 1, Αθήνα.
- ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ.Θ. (1989): *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα.
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ-HIRNER, ΛΙΛΙΑ-ANNA (2008): «Ποιητικά παίγνια τον 19^ο αιώνα: Παραδείγματα σχηματικής ποίησης στις νεοελληνικές μετρικές και στιχουργικές του Χ. Μεγδάνη (1819) και του Π. Γριτσάνη (1891)», *Κονδυλοφόρος* 7, σ. 5-38.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1811): *Απολλόδωρου Βιβλιοθήκη*, Βιέννη.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1813): *Ερμού του Λογίου αποβλήματα*, Βιέννη.

- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1834): *Ευρυπίδης*, Αίγινα.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1834): *Σοφοκλής*, Αίγινα.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1835): *Όμηρος*, Αίγινα.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1835): *Πανηγυριστής*, Αίγινα.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1839): *Θεόκριτος*, Αίγινα.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1842): *Πίνδαρος*, Αίγινα.
- ΖΑΜΠΑΚΙΔΗΣ, ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ (2005): *Νεόφυτος Δούκας. Ο Ηπειρώτης λόγιος ιερομόναχος και το εκπαιδευτικό του έργο*, Θεσσαλονίκη.
- *Η Αιγιναία*, 1831, τχ. 1, σ. 33-37.
- ΚΑΡΑΚΑΣΣΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1795): *Δημητρίου Καρακάσση Ιατροφιλοσόφου Και Ιατρού της Πόλεως Βουκουρεστίου και του εν ταύτη Νοσοκομείου του επ' ονόματι του αγίου Παντελεήμονος Ποιημάτια Ιατρικά*, Βιέννη.
- ΚΟΜΜΗΤΑΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ (1839-40): *Εγκυκλοπαίδεια των ελληνικών μαθημάτων*, Αθήνα (α' έκδοση: Βιέννη, 1812-14).
- ΚΟΜΝΗΝΟΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ (1814): «Ωδή. Εις τον σεβασμιότατον Γέροντα άγιον Εφέσου και εις τον Μεταφραστή», Κούμας, Κ. Μ.: *Βειλάνδου Αγάθων. Μεταφρασθείς από την Γερμανικήν γλώσσαν υπό Κ. Μ. Κούμα*, τ. 1, Βιέννη.
- ΚΟΥΚΟΥΡΑΚΗ, ΚΥΡΙΑΚΗ (2009): *Interkulturelle Beziehungen am Beispiel von Bayern und Griechenland unter Otto I.*, Αμβούργο.
- ΛΟΥΚΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1833): *Ωδή του Έλληνος προς την Α. Μ. τον βασιλέα της Ελλάδος*, Ναύπλιο.
- ΜΑΣΤΟΡΙΔΗΣ, ΚΛΗΜΗΣ (1999): *Casting the Greek newspaper: a study of the morphology of the ephemeris from Its Origins Until the Introduction of Mechanical Setting*, Θεσσαλονίκη.
- ΜΕΓΔΑΝΗΣ, ΧΑΡΙΣΙΟΣ (1819): *Καλλιόπη Παλινοστούσα ή Περί Ποιητικής Μεθόδου*, Βιέννη.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β. (1963/4): «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον [Μητροπολίτη] Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», *Ο Εραμιστής*, τχ. 6, σ. 235-237.
- ΡΑΜΦΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1835): *Λόγος συντεθείς υπό Κ. Ράμφου και εκφωνηθείς υπό του ιδίου εις την καθεδρικήν εκκλησίαν της Αιγίνης, κατά την αξιομνημόνευτον ημέραν της 20 Μαΐου 1835 καθ' ο μεγ. βασιλεύς της Ελλάδος Όθων έλαβε τας ηνίας του κράτους*, Αίγινα.
- ΣΑΡΡΗΣ-ΤΕΝΕΔΙΟΣ, ΜΑΝΟΥΗΛ (1817): «Αθηνά, η Στεφανηφόρος», *Φιλολογικός Τηλέγραφος*, 17.5.1817.
- ΣΑΡΡΗΣ-ΤΕΝΕΔΙΟΣ, ΜΑΝΟΥΗΛ (1817): «Ειρηνικός, η Στεφανηφόρος», *Φιλολογικός Τηλέγραφος*, 17.5.1817.
- ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ (2000): *Πεντακόσια Χρόνια Έντυπης Παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499 - 1999): κατάλογος έκθεσης*, [Ειδικά κεφ. Η': „Η τυπογραφία στο νέο ελληνικό κράτος (1828-1884)“, σελ. 199-227].
- ΣΟΥΤΣΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1833): *Πανόραμα της Ελλάδος*, Ναύπλιο.
- ΣΟΥΤΣΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (1835): *Ωδή Παναγιώτου Σούτσου. Προς την Α. Μ. τον Βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα. Κατά την 20 Μαΐου ημέραν της αναβάσεώς Του εις τον Θρόνον της Ελλάδος*, Αθήνα.

Εικόνα 1:
King, J. G. (1772): *The rites and ceremonies of the greek church*, π. VIII.

ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΟΘΩΝΙ ΤΩ Α΄.

ΕΤΑΔΙΜΟΣΕΙΣ.

Χείρα
 Αγαθή
 Κείρον' Ελλάδος
 Μελευτήμερον κρόντωρ,
 Διοτρηφίς μάλιστ' Ἑλλάνων,
 Εἶπες αὐ γ' ἐν ἰσθμίωνις εἰδώς,
 Σέμνωμα τεύχθαι ἀρετοῦ σου πάρος,
 Ἐρ' ἦν υἱός σ' ἀδελφαιμίας ἔραθ', ὅπως εἶδες,
 Ἀμφοτέρων, Βασιλεὺς τ' ἀγαθός, κρατερὸς τ' αἰχμητῆς
 Ἀκέραιος γὰρ ἔπικουμα, ἀσφαλὲς ἀνθρώποις
 Βάθρον, ὁμότροπός τε θεοπίσιος ΔΙΚΑ
 Ναιὶ σοι, θεῶν, ἦτι κρατερύφους
 Σαόπτολις κόρη ΕΙΡΗΝΗ,
 Φίλα τρισυγαί ἀδελφαί,
 Μητρίς ἡμερῶν
 ΘΕΜΙΛΑΟΣ
 Παῖδας.

Εικόνα 2:
«Ρόμβος» του Νεόφυτου Δούκα (1834: σ. 3).

Ἔτι καὶ τὸ παρὸν Ποιητικὸν Ὄν.

1. Εἰς
2. Πόντος
3. Συντρίβει,
4. Τὴν Καρόταν,
5. Κέρης Μαρίας,
6. Ὅτι τὸν Ἰών της
7. Ἰψοθένα εἰς Σταυρόν,
8. Καὶ λυσιτελεῖ καὶ θαυμάζει,
9. Μὴ τοὺς ἀνέμους, τέκνον, Ἀησᾶς
10. Δὴν ἐκδικῆσαι τοὺς Ἀχχεΐους,
11. Δῆμιος Ἐβραίων τοὺς Προφητοκτόνους,
12. Ἰπερθαυμάζω εἰς τὴν Ἰσομονῆν σου,
13. Ἦν εἶδειξας καὶ σῶσης Ἀνθρώπους ἐκ Φθορᾶς,
14. Πλὴν εὐσεβῶν, ὡς Μήτηρ, ὡς Ἄνθρωπος Θεομαίω
15. Ὅτι εἶξ Ἄδου τὸν Ἀδάμ συνεγείρης καὶ λυτρώσης,
14. Καὶ τοὺς εἶξ Ἀδάμ Θεοτούς, ὡς Φιλάνθρωπος Θεώσης.
13. Καὶ τὴν Ἀνάστασίν σου, ἣν προῦφηθι δὲν προσημῶν,
12. Νὰ τοὺς συγκοινωνήσης τῆς Θεότητος σου Χαράς.
11. Μακροθυμίαν, καὶ Συγκατάβασίν σου.
10. Τοὺς Θεομάχους, κ' ἤδη Θεοκτόνους;
9. Τοὺς Παρανόμους, τοὺς Παγκακίους,
8. Συνελογίσεθις, καὶ πῶς βασιλεύσει;
7. Πρὸς αὐτὸν θρηνοῦσα κράζει,
6. Καὶ ἰκεύσίου Νεκρὸν.
5. Βλέπει καὶ Θεὸν τῆς,
4. Τῆς Μακαρίας,
3. Τὴν Ἁγίαν,
2. Καὶ εὐχολογεῖ,
1. Μόνος
Τίς;

Εικόνα 7:
«Ποιητικὸν ὄν» (Μεγδάνης 1819: 85).

(50)

ὁ
Ἰρως
προστάζει
να ὀρμήσου
πρὸς τυραννίαν
Ἕλληνας ἀρπάζουν
τὰ ὄπλα ἡρωϊκῶς
εἰς ξηρὰν καὶ εἰς πελάγη
ἐναντίον τῆς τυραννίας·
Οἱ Ἕλληνας μάχονται καὶ τρέχουν
Ἰπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος·
Δὲν θέλουν ἀρχοντίας πλοῦτη καὶ ἄλλα
Ἰπὲρ ἐλευθερίας αὐτὰ καταφρονούν·
Ὡς λέοντες ὀρמוῦσι μὲ τόλμην μὲ ἀνδρίαν
γενναίως κατεσπάραζαν δεσμὰ τῆς τυραννίας·
φανταζόμενος πολλὰκις σφόδρ' ὁ τύραννος κραυγάζει,

ἔτι καὶ τὸ παρὸν ποιητικὸν ὄν
ἰσομονῆς σου ἦν εἶδειξας καὶ σῶσης
ἀνθρώπων ἐκ φθορᾶς πλὴν εὐσεβῶν
ὡς μήτηρ ὡς ἄνθρωπος θεομαίω
ὅτι εἶξ ἄδου τὸν ἀδάμ συνεγείρης
καὶ λυτρώσης καὶ τὴν ἀνάστασίν σου
ἣν προῦφηθι δὲν προσημῶν
να τοὺς συγκοινωνήσης τῆς θεότητος
σου χάρας μακροθυμίαν καὶ συγκατάβασίν σου
τοὺς θεομάχους κ' ἤδη θεοκτόνους
τοὺς παρανόμους τοὺς παγκακίους
συνελογίσεθις καὶ πῶς βασιλεύσει
πρὸς αὐτὸν θρηνοῦσα κράζει
καὶ ἰκεύσίου νεκρὸν βλέπει καὶ θεὸν
τῆς μακαρίας τῆς ἁγίας καὶ εὐχολογεῖ
μόνος τίς

II

Εικόνα 8:
Ρόμβος του Αναστάσιου Γιαννόπουλου (1845: σ. 59).